

De kerkdienst

- I Inleiding
- II Komen
- III Rondom het woord
- IV Welkom (doop)
- V Maaltijd (avondmaal)
- VI Gaan
- VII Houding
- VIII Interieur
- IX Afronding

De kerkdienst

I - Inleiding

Een kerkdienst beweegt zich als een ontmoeting. Er is een begin: groet, acclimatiseren. Er is een midden: conversatie, luisteren naar elkaar, verhalen vertellen, eten, nieuwe gasten welkom heten. En er is een afscheid: groet en zegen. We zien de drieledige structuur van elke ontmoeting

De ontmoeting die de kerkdienst op wil roepen is vervolgens ook een drievoudige. De kerkdienst bemiddelt in het gesprek dat de kerkganger voert met God, met zichzelf en met zijn medemens. Wie de drempel overkomt weet: God heeft het eerste woord (Lied 513). De groet staat aan het begin. En in het midden wordt eerst het woord Gods gehoord, alvorens we daarmee in gesprek gaan. God heeft het laatste woord (Lied 513), de zegen. In deze dynamiek begeeft zich de kerkganger en zij wordt in gesprek gebracht met haar eigen leven, met de Eeuwige en met de zuster en de broeder.

Kerkdienst en liturgie, welk woord moet je kiezen? Het lijkt het beste om het woord 'liturgie' te reserveren voor de volgorde van handelingen binnen een kerkdienst, de houdingen, de woorden en de muziek die daarbij passen.

De kerkdienst (eredienst) is wat het is: een dienst. Andere woorden, zoals viering en liturgie, kunnen niet uitdrukken wat dit woord aangeeft: namelijk dat de Eeuwige aan mensen een dienst bewijst door zich aan het woord toe te vertrouwen dat in hun oren en harten klinkt. En dat mensen hem een wederdienst bewijzen door hem te eren met een loflied op de lippen (psalm) en een daad van naastenliefde (collecte) uit hun handen. Liturgie is het voorportaal van wat in 'dienst' geschiedt.

Alle diensten die we vieren, zijn gekenmerkt door bovenstaand drievoudig ritme. De kerk van alle eeuwen heeft dat ritme bewaard en doorgegeven, geërfd in de kern, van de synagoge. U merkt dat ook bijzondere diensten in onze kerk op deze maatslag gaan. En dat ook daarbij oude woorden klinken. Vernieuwing is nodig, maar een kerk handelt nu eenmaal niet in flitsende nieuwe artikelen, maar in oude eerbiedwaardige tradities. Die verbinden ons met de gelovigen van alle eeuwen die daarin God gehoord en geschouwd hebben. Vernieuwing die die band erkent, komt een plaats toe.

II - Komen

De kerkdienst begint om tien uur. Maar eigenlijk begint die al eerder. Op het moment dat u besluit om van huis te gaan en op te gaan naar de kerk. U bent welkom, dat merkt u bij de deur, er is altijd een stoel of een plaats in de bank. U kunt stil zijn en een gedicht of een lied uit het Liedboek lezen - u kunt een praatje maken met uw buurman of buurvrouw in de bank. Ondertussen speelt het orgel.

Aan het begin steekt de ouderling de tafelkaarsen aan. Dan is het enkele ogenblikken stil in de kerk. Dat helpt om in de juiste aandacht te komen.

Dan staan we op. Je begroet elkaar niet zittend. Dan opent de dienst met een groet: "Genade zij u en vrede van God onze Vader en van Jezus Christus, de Heer". Dat is de groet waarmee Paulus de gemeente te Rome begroet (Romeinen 1,7). Is dat niet saai, elke week hetzelfde, kan dat niet anders? Alles kan anders, maar heb oog voor het wonder dat hier geschiedt. Niet het woord dat zich tussen twee kaften bevindt, maar het woord dat daaruit loskomt, gesproken wordt, als een levend woord de kerkganger bereikt, dat woord is waarlijk woord Gods. God groet u in zijn woord. Zijn vrede heet u welkom. Wie zou dat anders willen?

De dienst vervolgt met "onze hulp is in de naam van de Heer die hemel en aarde gemaakt heeft, die trouw houdt tot in eeuwigheid en niet laat varen het werk van zijn handen." Drie psalmteksten zijn hier aaneengesmeed (uit psalm 124, 138 en 146). Ze markeren een diep weten of verlangen dat zich niet laat uitleggen, alleen laat beamen. Deze woorden kunnen wij niet missen.

Ingebed is deze begroeting in een psalm. Psalmen zijn de liederen van Israël, van het geloofsvertrouwen, de klacht en de lof van Israël. Jezus heeft ze gebeden. Alle reden om ons een psalm (of meer) eigen te maken. Ze verbinden ons met de synagoge die ze bidt en zingt, met het volk van Israël en met die ene Zoon. Of dat altijd op een 16^e eeuwse Geneefse melodie moet is een andere vraag. De psalm aan het begin zingen we met Israël en met Jezus en we horen de echo van 20 eeuwen zingen tussen kerkmuren. Ook een psalm - hoe dan ook - kunnen we niet missen. Dan vinden we opnieuw onze plaats. Na de begroeting wordt de ontmoeting voortgezet.

Het eerste deel van de voortzetting hoort eigenlijk nog bij de begroeting. Het is het stamelen, roepen en schreeuwen van de nood die zich laat voelen in de geschapen werkelijkheid. Nog voordat de Ander kan vragen: "wat heb je meegemaakt?" roept de gemeente het uit, roept de gemeente haar nood, de nood van de wereld uit: "Kyrie Eleison!" (Heer ontferm U, Matth. 17,15 e.a.). Als een psalm (bijvoorbeeld Psalm 42 en 43). Het Kyriëgebed is onze psalm, waarin onze diepe klacht Gods barmhartigheid, Gods glorie zoekt. Een andere mogelijkheid is om hier de schuld die zich laat merken, onder woorden te brengen en op vergeving te richten. Om dat geloofwaardig te doen, is het van belang dat de kerk ter harte neemt wat de Franse filosoof Levinas gezegd heeft: "een wereld waarin de vergeving almachtig wordt, is onmenselijk". Gegarandeerde vergeving heeft de neiging overtredingen in stand te houden. Dat inzicht maakt dat (terecht) het automatisme van schuldbelijdenis en genadeverkondiging (al op de eerste protestantse synoden van de 16^e eeuw een twistpunt) in veel kerken gestopt is. Misschien is de tijd aangebroken om het weer voorzichtig te proberen.

Gegroet zijn wij vanuit de hoge, onze onmacht en onze hoop hebben woorden gevonden, het gesprek kan beginnen.

III - Rondom het woord

Nadat de groet met vrede geklonken heeft, kan het gesprek beginnen.

Het hart van elke kerkdienst is de schriftlezing. Daaruit klinkt Gods woord in onze taal. God heeft het eerste woord (Lied 513). Het woord klinkt. Het zoekt oren die horen, handen die doen, harten die zich openen. Het zoekt en vindt de kerkganger. Het daagt hem uit om te reageren. Wat is ons antwoord op dit woord? Wat zegt het ons? Wat zegt het over ons?

Het woord wil geen wetenschappelijke verhandeling zijn die een toestand beschrijft. Het woord wil geen leer zijn waarin het geloof voor eens en voor altijd vastgelegd wordt. Het woord wil geen roman zijn met God als hoofdpersoon. Het woord is evenmin een krantenverslag over ooit, over iets.

De bijbel, het woord, zo zegt de grote joodse geleerde Abraham Heschel, is niet zozeer een boek van mensen over God, veeleer is het omgekeerd. De bijbel is Gods visie op de mens. Wij mensen, wij mensen van deze wereld, wij kerkvolk, met ons leven, worden daarin ter sprake

gebracht ten overstaan van het licht en de liefde van God. Dat gebeurt waar de Schrift gesproken wordt: Gods woord zoomt op ons in en laat ons tot ons recht komen ten overstaan van de Eeuwige. Zijn woord wekt ons woord.

Het woord wil een brug tussen God en mens zijn. Achter het woord woont God, die wij niet kunnen zien. Uit het woord laat hij zich ervaren, daaruit laat hij zich ontmoeten. Deze kern van protestantisme, concentratie op het woord, houden we vast. Dat is, in het protestantisme, het grote wonder van de kerkdienst: het woord brengt de ontmoeting tussen God en mens op gang. En wij antwoorden. Met onze liederen. Onze eigen liederen en de liederen van alle eeuwen waarin onze voormoeders en voorvaders meezingen. En wij antwoorden: met wat we denken en bidden rondom de preek, die de ontmoeting van de ons, kerkgangers, moderne kerkgangers in de 21^e eeuw, wil dienen. En wij antwoorden, met onze stilte, waarin het woord na kan klinken op de tonen van het orgel en ons hart kan keren naar de Eeuwige.

Het gesprek over wie wij zijn en hoe wij gewekt worden door Gods liefde, is op gang gekomen. Het is een gesprek in de harten van mensen, een gesprek met woorden en zonder, een gesprek van gekend zijn en bemind zijn, in, een bevrijdend gesprek uit alles wat bindt aan verderf en kleinheid. Het klinkt groots, ik weet het, maar minder is er niet aan de orde. Voor minder komt u niet. Dit is waar de kerkdienst op uit is, het gesprek, het hart van de ontmoeting.

IV - Welkom (dopen)

De bijbel is opengegaan, het gesprek is begonnen. In het middelste deel van de kerkdienst gebeurt meer, er wordt bijvoorbeeld gedoopt

Dopen. Dopen betekent dit: je hoort erbij. Je hoort erbij: bij God en zijn gemeente. Dopen is niet de voorwaarde om erbij te horen, het is de bezegeling dat je als mens erbij hoort, welkom bent in deze wereld. Het water schrijft Gods liefde in je huid. Dopen bezegelt met een gebaar het gesprek dat uit de Schrift begonnen is.

Het is een feest als er gedoopt wordt. De hele gemeente is erbij betrokken, ziet en is getuige van wie gedoopt wordt. Soms denk je misschien terug aan je eigen doop, bewust meegemaakt als volwassene of onbewust als kind. Bij wie niet gedoopt is, rijpt misschien het verlangen om ook gedoopt te worden, als bezegeling van wat al gaande is: dat je erbij hoort.

Dopen. Dat wat de ontmoeting tussen God en mens betekent, wordt met één gebaar duidelijk. De ontmoeting betekent vergeving en een nieuw begin, zoals water schoonwast. De ontmoeting betekent dat de dorst van je leven gelest wordt, zoals helder, fris water de dorst lest. De ontmoeting betekent dat je nieuwe kracht en moed vindt om te gaan door en uit wat overspoelt, zoals het duister water wijkt voor Noach, Mozes, Jezus.

In elke ontmoeting zijn woorden belangrijk. Je praat met elkaar, luistert naar elkaar, doet je best ervoor dat de communicatie lukt. Maar geen ontmoeting kan zonder gebaren. Ogen die belangstelling tonen. Een hand op je schouder of door je haar. Een kus. Ook een kerkdienst kan niet zonder gebaren. Dopen is één van die gebaren. En misschien wel het mooiste gebaar dat God in onze handen legt, om te laten merken wie Hij voor mensen wil zijn en wie wij als mensen voor elkaar kunnen zijn.

De oude kerk doopte eenmaal per jaar, in de paasnacht, in een lange dienst. Wij doen dat anders, op een willekeurige zondagochtend. We kunnen niet elke zondagochtend dopen. Maar als toen eenmaal per jaar genoeg was om het hele jaar door te werken, dan vormen die drie of vier keren dat wij in een jaar de doop bedienen vast ook een wijdere kring die zondagen lang doorwerkt.

V - Maaltijd (avondmaal)

Het is met een kerkdienst als met een ontmoeting. Samen eten is in elke ontmoeting een teken van vriendschap, gastvrijheid en vrede. En al eet je niet elke keer als je elkaar spreekt of

ziet: een gezamenlijke maaltijd is meer dan een moment. Samen eten draagt en verbindt de verschillende ontmoetingen die mensen hebben.

Zoals het bij mensen gaat, zo laat de Eeuwige zich ontmoeten onder de maaltijd.

Het is een bijzondere maaltijd. Zoals we de maaltijd vieren, wil hij doen denken aan de laatste maaltijd van Jezus met zijn leerlingen. Dat is de maaltijd voor zijn sterven en verrijzen. In deze laatste maaltijd gonzen alle maaltijden die Jezus aangericht heeft, mee: die met vijf broden en twee vissen, met zeven broden, bij Zacheüs en Levi thuis, maaltijden om mensen weer bij het leven en bij de gemeenschap te betrekken, maaltijden om ze los te weken uit hun isolement van schuld en narigheid. Eén bijzondere maaltijd vormt vooral de grondslag van deze maaltijd: dat is de Pesach maaltijd van het volk Israël, elk jaar gevierd om de bevrijding uit Egypte opnieuw mee te maken.

Omdat het Pasen is geweest vieren we avondmaal. De verrezen Heer is niet geketend in de dood, maar wil wie hem zoekt, ontmoeten in het leven en reikt zichzelf als brood en wijn aan. Avondmaal vraagt niet zozeer om een verstandelijke verklaring maar vraagt om proeven. Of je in het brood proeft hoe de Eeuwige met het brood zijn schepping onderhoudt. Of je aan het brood ziet, proeft hoe het gebroken is om gedeeld te worden en hoe die breuk de honger heelt. Zo is het met Jezus.

En of je boven de wijn de geur van Koninkrijk ruikt en de smaak van Gods bevrijding proeft. Avondmaal doet een beroep op je zintuigen. De woorden van het tafelgebed en de liederen die we zingen zijn eropuit je zintuigen op scherp te zetten. Proef de tafel van God.

Als je eenmaal geproefd hebt, laat het je niet weer los. Het klinkt wat lyrisch voor een eenvoudig stukje brood en een enkel slokje wijn. Liever lyrisch in deze eenvoud dan verdwalen in een overdaad aan beelden en betekenissen. God verbindt zich in de ontmoeting aan de eenvoud, het dagelijks leven, hoeveel te meer zal dan de rest zijn.

VI Gaan

In strikte zin behoort het "gaan" niet tot de kerkdienst zelf. Dat is het gaan, het opgaan naar de dienst. Het dienstboek voor de PKN schrijft daarover: "Het is een beweging van buiten naar binnen en weer van binnen naar buiten. Kerk en wereld zijn verbonden in de vreugden en de zorgen die mee de samenkomst van de gemeente worden binnengedragen en in de zending en zegen die mee naar buiten gaat" (blz. 859). Je komt, om te ontvangen en je gaat: gezegend.

Het vraagt vaak heel wat, om je uit de dagelijkse beslommingen los te maken en naar de kerk te gaan. Soms is de zondag ook de enige dag dat het allemaal niet zo hoeft, de enige dag dat je wat langer in bed kunt liggen of uitgebreid te brunchen. In die zin is de zondag nog steeds een rustdag voor velen.

Het vraagt heel wat en juist daarom kunnen mensen ook wel teleurgesteld raken als ze in de kerk komen en de kerkdienst blijkt niet aan de verwachtingen te beantwoorden.

Wat heeft de kerkdienst dan te bieden? Communicatie. Communicatie met de het geheim dat ons leven draagt (en dat wij "God" noemen). Het geheim van die communicatie wordt bewaard in de aloude woorden van de bijbel. Er is stilte nodig om ze te horen, muziek en verhalen om ze te verbeelden. Inkeer om je hart ervoor te openen. Communicatie die begint in de stilte waar de oude woorden van God gehoord worden.

Bij alle lawaai om ons heen, is de behoefte daaraan misschien groter dan de kerkgang doet vermoeden. Er is weliswaar veel dat in de weg kan zitten. Sociale verplichtingen, oud zeer met andere kerkgangsters, oud zeer met de kerk, ouderwetsheid van de kerkdienst of juist 'nieuwerwetsigheid' van de kerkdienst, 'het zegt me niks meer', luiheid wellicht en zo veel meer. Stuk voor stuk gewichtige redenen.

Maar er is één reden om wel te gaan. Communicatie, de toeleiding van Gods woord naar het mensenhart. Dat ons hart opengaat.

In het Dienstboek staan ook gebeden voor wie zich thuis opmaakt om te gaan. Misschien helpt zo'n, of een ander gebed om ons te openen. Ik geef één zo'n gebed als voorbeeld:

Menslievende God,
bij U ben ik geborgen
met heel mijn ziel.

Gij zijt mijn licht,
mijn heil,
voor U leg ik mijn hart open.

Kom met Uw Geest in mij,
en verenig mij
met heel Uw kerk:

dat zij uw geheimenis
gelovig viert
en U altijd in liefde dient.
Amen.

[Dienstboek deel I, p. 762v]

VII - Houding

Wie op zondag de kerk binnenkomt, kijkt rond, zoekt een plaats en gaat zitten. Het lijkt gewoon, het is bijzonder. De stoel vertelt: er is plaats voor u, hier vindt u rust, u wordt gedragen. Een uur zitten, waar doe je dat nou nog. Meestal hebben we het daar veel te druk voor. De stoel, de bank, vertelt het verhaal van God: er is plaats voor u, hier vindt u rust in uw opgejaagde leven, uw leven wordt gedragen.

Daar past eerbied bij. Het orgel speelt, niet om te concerteren, maar om u te helpen zich te concentreren op wat komen gaat. Het kan helpen uw liedboek op te slaan bij de psalm die we zingen gaan. Neem een regel, neem een woord daaruit, proef het en mijmer daar wat over bij het orgelspel. Zo begint u goed.

Een Ghanees danst van vreugde in zijn kerk (net als in het oude Israël Psalm 149,3), een katholiek knielt uit eerbied voor het grote mysterie van God (net als in het oude Israël, Psalm 99, 5 -- en net als de moslim). Een protestant daarentegen kent maar een beperkt aantal houdingen: zitten en staan. Dat geeft niks, dat past wellicht beter bij ons.

Op het zitten volgt staan. Dat is onze tweede houding in de kerkdienst. Wie staat, drukt uit dat zij/hij gereed is, klaar. Klaar om te horen, klaar om te ontvangen: Gods goedheid over zijn/haar leven: genade en vrede ["genade zij u en vrede ..."]. Dan kan het zitten echt beginnen, hemelse goedheid schuift onze stoelen aan. Aan het einde van de dienst, voor de zegen, gaan we nog een keer staan, met rechte rug, met rechte rug zullen we gaan, want met rechte rug zendt de Eeuwige ons in de wereld, hoe gebogen wij ook kwamen ["ga heen in vrede en ontvang de zegen van de Heer ..."].

Als we bidden vouwen we de handen en sluiten we de ogen. Dat is goed. Maar het hoeft niet. Ook andere lichaamshoudingen zijn geschikt om te bidden. Eeuwenoud is de zogenaamde 'orante-houding': de bidder opent zijn handen naar de hemel en richt zijn hoofd naar de hemel (Psalm 143, 6). De handen kunnen ook geopend op de knieën liggen, de rug recht. Dit bevordert de concentratie. Open handen maken ontvankelijk, in het bidden, tijdens de zegen. Laat ieder daar vrij in zijn.

Maar de meeste tijd gedurende de kerkdienst brengen we zittend door. Nooit zijn alle plaatsen bezet. Er is altijd plaats voor u.

VIII - Interieur

Het laatste aspect van de kerkdienst dat ik in deze serie bespreek, is het interieur van de kerk. Door deze hele serie hoofdstukjes over de kerkdienst loopt als rode draad dat de kerkdienst aangelegd is op ontmoeting. Drievoudig is die ontmoeting: God wil zich laten ontmoeten; dat is één. Elkaar ontmoeten we, twee. En ten derde: we voeren het gesprek met onszelf, ons leven, onze ziel.

De kerkrimte, het interieur met name, is er om die ontmoeting te helpen. Alles wat afleidt is teveel. Geen rommel in het interieur, geen onnodige versieringen. Het mag er netjes en verzorgd uitzien. Het licht mag gedempt zijn, niet te fel. De banken zijn wat hard - een kussen helpt, we mogen goed zitten, er mag ruimte zijn.

In het interieur zien we verder: een doopvont, een tafel, een kaars, bloemen, kleurige kleden en een kansel met een bijbel. De doopvont bij de ingang of in het liturgische midden herinnert ons aan de (onze eigen) doop: bij God horen we. Zonder doopvont geen kerk.

De tafel met het avondmaalsgerei betreft ons bij het geloofsgeheim van Christus die zich deelt. De kaars, brandend wijst naar hem, licht voor de wereld. De kleur van het kleed vertelt of het zomer (groen, de kleur van de bomen, het gras, het leven op aarde) is, of feest (wit: rein en feestelijk), of de gaven van de geest gevierd worden (rood, de kleur van vuur) of dat we juist in een tijd van inkeer leven (paars). Bloemen zijn er, in hun vergankelijke schoonheid; ze tonen hoe mooi en hoe kwetsbaar tegelijk, 'leven' is.

Bovenal is er een lessenaar, met daarop een geopende bijbel. Het woord van de Schrift, dat is wat de ontmoeting geleidt. Dat reformatorische inzicht is bepalend (geweest) voor de inrichting van protestantse kerken. Sommige protestantse kerkgebouwen waren niet meer dan kale hallen, met als enige reliëf een kansel met een bijbel. Alles gericht op het Woord. Maar dat is te weinig. Hoezeer het geloof ook te maken heeft met 'horen' - het geloof is uit gehoor - houvast voor het oog helpt wel bij het geloof. Daarbij geldt dezelfde regel als bij de muziek: wat te zien is, kaars, bloemen en kleed, is er om te helpen de concentratie te bevorderen. Kijk naar het bloemstuk, vaak in de kleuren van kerkelijk jaar of aansluitend bij de feesten en mediteer daar wat bij, bijvoorbeeld met een regel uit de schriftlezing. Of oriënteer je op de kaars en verwonder je over het licht, of denk na over wat het betekent dat Christus het licht der wereld heet. Kijk naar de doopvont en voel het water. Of kijk naar het beeld dat een plek in onze kerk gevonden heeft, een beeld van Stefanus, patroonheilige van de kerk in Noorddijk. Langzamerhand zult u er mee thuis raken. Thuis zoals u thuis 'thuis' bent. Want dat is een kerk in de eerste plaats: een huis. Een huis voor de gemeente, waar je elkaar en de Heer des huizes kunt ontmoeten.

IX - Afronding

In deze serie schetsen van de kerkdienst is de kerngedachte dat een kerkdienst er op uit is om "ontmoeting" te bevorderen. Ontmoeting: de ontmoeting van God en mens, de ontmoeting tussen mensen onderling en de ontmoeting, het gesprek dat elk "ik" met zichzelf voert. Helpen de woorden, de gebeden, de liederen, de muziek, de stilte om het ene Woord te verstaan? Dat is de vraag die belangrijk is.

Omdat een kerkdienst op ontmoeting uit is, is hij ook opgebouwd als een ontmoeting: groet - gesprek - afscheidsgroet.

Hier citeer ik nogmaals Abraham Joshua Heschel. In zijn boek "*God zoekt de mens*" schrijft hij over de waarde van gewoonte. Zo'n gewoonte is de zondagse kerkgang. Gewoonte, routine, wij noemen het al gauw sleur. Maar al ervaar je niet altijd wat je wilt ervaren in een

kerkdienst, al is het misschien een zaak van routine, gewoonte, onderschat dan niet de waarde van routine. Zo verloopt ongeveer Heschels betoog. En dan schrijft hij:

"De weg van trouw en routine van een geheiligd leven loopt langs de grens van de geest. Hoewel je aan de buitenzijde bent, blijf je heel dicht bij de geest ... terwijl de liefde overwintert, spreken onze trouwe daden ..."

Ds. Jan Wilts (herzien 2019).